

KIRGIZLARIN MİLLÎ OYUNU KÖKBÖRÜ

Dr. Doğan KAYA*

Kökbörü oyunu Kırgızların millî oyunudur. Nesilden nesile miras olarak aktarılan bu oyun, Kırgızların en çok rağbet ettiği ve heyecan duyduğu oyunlardandır. Kökbörü oyunu, Kırgızların yanı sıra başta Kazaklar ve Özbekler olmak üzere Asya'daki pek çok boyun da vazgeçilmez oyunları arasında olup bugün hâlâ, bütün canlılığıyla yaşatılmaktadır. Anadolu'daki *Öndül Kapmaca* diye bilinen oyun kısmen bu oyunun izlerini taşımaktadır.

Kırgızlar bu oyuna *Kökbörü*, Kazaklar *Kökpar*, Farslar ise *Boz kaşı* derler. Bunun yanında Farsça'dan girmiş olan *çabandes* sözü de Kırgızca *kökbörüçü* kelimesiyle karşılamıştır. Kırgızlar buna *ulak çekme* de derler. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde *Kökperi* veya *Köpkeri* şeklinde söylendiği de olur.

Türkiye'de bu oyundan ilk söz eden; "... eski Türklerde totem sayılan bozkurt (gökbörü) ile bağlı bir anane mahsulüdür. Kurt menkıbesi, Kırgızların gökbörü tesmiye ettikleri oyunda tecelli eder." diyen Ziya Gökalp'tir. Dr. Rıza Nur da Türk Tarihi adlı eserinde kısaca bahsetmiştir.

Kökbörü kelimesinin nereden çıktığı konusunda şu görüşler ileri sürülür.:

1. Çok eskiden bir savaş olur ve köyün silah tutan bütün erkekleri savaşa gider. Neredeyse köyde kalanları koruyacak kimse kalmaz. Köye kurtlar gelir ve hayvanlara zarar verir. Geçimini büyük oranda hayvancılığa bağlayan halk, bundan büyük oranda etkilenir. Bu arada savaştan dönen erler köye dadanan kurtları görünce hemen onlara saldırır. Bazılarını bıçakla, bazısını okla, bazılarını da ezerek öldürür. Hatta canlı kalan kurtları, at üzerinde birbirlerine atarak eğlenmeye başlar. Bu o kadar hoşlarına gider ki, kalan diğer kurtları da birbirlerine atarak oyun oynarlar. Zamanla canlı ele geçirdikleri kurtlarla oynamayı gelenek haline getirirler. Oydıkları bu oyunun adına *kökbörü* "bozkurt" derler. Oyun böylelikle ortaya çıkar. Ama gittikçe kurtların azalmaya başlaması üzerine yiğitler kurt yerine *tekeyi* oyun aracı olarak kullanırlar. Daha olgunlaşmamış yiğitler ise teke yerine *ulak* "oğlak" ile oynarlar ve ulak çekerler.

* Yayımlandığı Yer: "Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü", *İzzet Gündoğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 303-313.

Bundan dolayı kökbörünün bir diğ er adı da *ulak çekmedir*. Kökbörünün ikinci adlandırılması olan ulak çekme ortaya çıkmış.

Kökbörü sözüyle ilgili olarak diğ er bir görüşte şöyledir:

Halk, bu oyunu oynayan kişilerin kahramanlığına, atikliğine ve yiğitliğine bakarak onlara *kökbörüler* demiş. Kökbörü ile Köktürk sözü arasında sıkı ilişki vardır.. Bilindiğı gibi kurt, Göktürklerin sembolü idi. toteminin ve Türklerin de diğ er adının kökbörüler olduğunu dikkate aldığımızda bu oyunun Türklere ait olduğunu söyleyebiliriz. Göktürkler bundan dolayı bahadır ve cesur erkekleri kökbörü olarak görürlerdi. Muhtemelen Göktürk devletinin dağılmasıyla onlara ait olan bu olun Asya'daki diğ er boylara kökbörü adıyla kalmıştır.

Kırgızların Manas destanında da kökbörü oyunundan söz edildiğine göre, bu oyunun geçmişinin çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz.

Ömürlerinin büyük bölümü savaşıla geçen Türkler, bir bakıma atın üzerinde uyuyup atın üzerinde can vermişlerdir. Gece gündüz silahlarını yanından ayırmamışlar, atlarını ağılda hazır tutmuşlardır. Ata çok önem vermişler. *At adamdın kanatı* "At adamın kanadıdır.", *At sıylagan cöö baspayt* "Ata değer veren yaya kalmaz." demişler. At göçebe kültürün bir parçasıdır. Atın yoksa atlı düşman senin evini yama eder, kaçan düşmanı yakalayamazsın. Bundan dolayı at, Kırgız için her şeyden önemlidir ve en yakın dosttur. Manas'ı *Akkula'sız*, *Semetey'i Taybuurul'suz*, *Töştük'ü Çalkuyruk'suz*, *Kurmanbek'i Teltoru'suz* hatırlamak mümkün değil. Sözügelisi; Manas Akkula'dan, Kurmanbek de Teltoru'dan ayrıldığı zaman yenilgiye uğramıştır.

Askere gönderme zamanı pek çok yerde askerlikle ilgili çeşitli oyunlar oynanır, yarışmalar yapılır ve eğlenilir. Bu oyunlardan birisi de kökbörüdür. Çünkü bu oyun bir askerde olması gereken bütün özellikleri ihtiva eder. Şayet askerin kendisi iyi olup da atı ona uygun değilse, o zaman böyle askerler iyi çobandes (kökbörücü) olamaz. Sadece hem oyuncu hem de at birbirine uyduğu zaman ortaya iyi bir *oğlakçı* çıkar. Kökbörü oyununda savunma ve saldırmada oğlakçıların birliği ve birbirlerini anlayabilmeleri çok önemlidir. Kökbörü oyunu böyle özellikleri ile halkı, kötü niyetli düşmanlara karşı daima hazır olmalarını sağlamıştır.

Kırgızistan, Rusya yönetiminde iken bu başta bu oyun olmak üzere başta kökbörü olmak üzere *cambı atmay, kılıç çalmay, nayza salış, er eniş* gibi halkın millî duygularını ayakta tutan oyunlar yasaklanmıştır.

Halk, değer verdiği bu oyuna sık sık düğün ve törenlerinde de yer vermiştir. Bu gelenek hala Çuy, Talas ve Oş bölgelerinde yaşatılmaktadır.

Kökbörü oyununun XIX. yüzyılda Kırgızların hayatında önemli yeri vardır. Bunu K. Cantöşev'in *Kanıbek* romanında daha iyi görmekteyiz. *Kanıbek* romanında K. Cantöşev büyük bir toy (düğün) oyunlarının başlama sırasını şöyle anlatır. *"Bugün sabah namazından sonra halk toplanmaya başladı, at koşturmaya, pehlivan güreştirme, attan devrilme, süngü vurma, tıyn eğme oldu. Öğleden sonra bütün halk oğlak çekmeye gitti."* Bu cümleden kökbörünün XIX. yüzyılda bütün at oyunlarından daha çok sevildiği hükmünü çıkarabiliriz. Romanın bir başka yerinde de şu ifade yer almaktadır: *"Bir yaşındaki buzayı kesip, dört bacağını kesip atıp bağırsaklarını çıkarıp içini diktikten sonra buzağı çekmeye başladılar."*

Kökbörü oyununa hemen her boydan insanlar iştirak edebilirler. Bu konuda hiçbir ayırım yapılmaz. Her boyun veya beyin kendi kökbörücüleri, yorgacıları "iyi at ustaları" pehlivanları, külük "çevik, hızlı" atları, kahraman güçlü yiğitleri olur. Halk da yiğitleri, atları; filanın yiğidi, filanın atı diye değerlendirir.

Oğlağı rakip yiğitlerin elinden kaptıktan sonra götürüp belirlenen yere koymak çok zordur. Ortaya konulan ödül, bunu başaran kişiye ve gruba verilir. Kökbörü oyununun en heyecanlı ve en tehlikeli kısmı o zaman yaşanır. Kendini böyle bir durum için hazırlamış olan oyuncu, ölümü dahi düşünmeden, atıyla kurşun gibi kalabalığın içine dalar. Kalabalıkta oğlağa ulaşip onu aradan çıkarıp oğlağı belirtilen yere bırakır. Oğlağı belirlenen yere kimin bıraktığı değil, hangi tarafın bıraktığı önemlidir. Bunun da sebebi kişilerin birlikle zorlukları aşabildiği esprisidir. Oyun sırasında bir kişi, diğerinin önünü açar, bir başkası karşısındakini etkisiz hale getirir. Bu da yetmez eğer onların bindiği atlarla yiğitlerin uyumlu bir birlikteliği olmazsa başarıya ulaşılmaz. Üstün gelen grup, oğlağın sahibi olur. Oğlağı elde edenler, onu orada hemen keser ve etini kavurup orada bulunanlara ikram eder. Bu oğlağın etinin her türlü hastalığa ve derde şifa olduğuna inanılır. Oğlu olmayan kişiler de oğlağın etinden bir parça alır ve evine götürüp pişirip karısına verir. Eğer o eti yedikten sonra erkek çocuğu olursa, o

insan büyük oğlak vermek zorundadır. Bu gelenek Fergana vadisinde hâlâ yaşamaktadır.

Halim Baki Kunter, Philipp Borchers'in aldığı bilgileri bize şöyle anlatmaktadır:

“Kesilen hayvanın (yani oğlağın) içi çıkartıldıktan sonra karnı dikilir, başı ve ayakları kesilir. Bu şekilde yine çok kere elli kiloyu bulur. Şikâr (av, oğlak) yol üzerine bırakılır. Atlılar ona doğru koşarlar. İçlerinden birisi atın üzerinden uzanarak yerdeki kesilmiş hayvanı alır. Eyerinin önüne yerleştirir. Ayaklarıyla sımsıkı tutar. Sol elinde dizgin, sağ elinde kamçı olduğu halde dörtnala uzaklaşır. Atlının bu vaziyette eyer üzerinde durması çok güçtür. En önde bacağına altında yavru olan atlı (oyuncu) koşar, diğerleri şikârı onun elinden almak için takip ederler. Herkes şikârı ele geçirmek çalışır. Ellerin serbest kalabilmesi için kamçılar dişler arasına sıkıştırılır. Şikârı ele geçirmek için herkes çeker, sıkar, iter. İnsanların ve hayvanın dişleri sırtır; çok çetin bir boğuşma olur. Nihayet şikârı birisi ele geçirir ve öne atılarak kafileden uzaklaşır. Kovalama ve çetin mücadele başlar. Öğleden evvel erkenden başlamış olan oyun, öğleden sonra sona erer. Kesilmiş hayvan kızartılır ve yenilir.”

Atlı, sınırlandırılan meydanı (kimseye kaptırmamak üzer) şikârıyla beraber bir defa dönebilirse bir puan kazanmış olur. Sonra o şikârı yere atar. Kim en fazla puan kazanırsa günü galibi olur. Kafile, şikârı almış olan birinciye yetiştiği vakit, her taraftan onu sararlar.

Kökbörü çekmenin kuralları genel olarak aynı olmasına rağmen, çeşitli bölgelerde biraz farklılıklar göstermektedir. Güney Kırgızistan'da oğlak çekmenin yanı sıra bir yaşındaki buzağı da çekilir. Buzağının ağırlığı 50-80 kg , oğlak; 15-30kg., teke; 25-30 kg. arasındadır.

Issık göl ve Tenir dağlarında ise dört kış yaşamış olan teke kesilir. Karnı yarılıp bacağı çıkarıldıktan sonra, tekrar dikilir ve gece boyu soğuk suda tutulur. Sabahleyin erkenden sudan çıkarılıp asılır. Öğlene kadar kuruyan teke, oyun sırasında parçalara ayrılmaz ve ayakları koparılmaz.

Çüy ve Talas bölgesinde ise, oyunda başı ve ayakları kesilmiş ve iki kış yaşamış teke kullanılır.

Kökbörünün oynanışı bölgelere göre farklılık gösterir. Güney tarafta oğlak eğilip bırakılan yerden alınır ve belli bir mesafe gittikten sonra bırakılır. Dağınık oynamada, takım olarak oynanmaz herkes kendi kendine çeker ve oyun

sırasında dörder beşer olarak birbirlerine yardımlaşır ve kalabalıktan oğlağı çıkarır. Kazanılan ödöl paylaşılır. Oyuna isteyen herkes katılabilir. Bazı durumlarda oyuna katılanların sayısı 500'ü dahi geçer. Böyle durumlarda en güçlü yiğit ve at ancak kalabalığı yarararak çıkabilir. Kuzey taraflarda ise takım olarak oynama daha yaygındır.

Kökbörü Oyunun Kuralları

I Genel kurallar

1. Yarışma özel olarak belirlenmiş alanlarda (sözgelisi; stadyumda) gerçekleştirilir.

2. Oğlak çekilen sahanın etrafı yüksekliğı 1,5 m.'lik bir duvarla çevrilir ve buralar, atlarla oyuncuların zarar görmeyecekleri şekilde düzenlenir.

II Oyunun şartları

1. Oyunda her iki taraftan 4 kişi olmak üzere iki takım karşılaşır.

2. Oyun sahası iki takıma beraber paylaşılır.

3. Her takımın kendi *tay kazanı* "kuyu" olur. Tay kazanının eni 3,5 m., yüksekliğı 1,20 m., çapı 2 m, derinliğı 0,5 m.'dir.

Oyun üç bölümden oluşur her bölüm 20 dakikadır. Toplam 60 dakika oynanan oyunda, taraflardan hangisi karşı takıma çok oğlak bırakırsa, o takım galip olur.

Oyun, kural gereğı, karşılıklı olarak dörderden sekiz oyuncu ve sekiz at ile oynanır. Yedekte dört at ve dört oyuncu vardır.

Oyuncuların seçiminde bazı esaslar vardır. Bunların başında da alkollü içki alan ve uyuşturucu madde kullananlar oyuna alınmazlar.

III Oyunun Başlatılması

Oyuna başlamadan önce oyuncular temiz ve dürüst oynamaya ant içerler. Oyuncular sahanın ortasına yuvarlak bir şekilde sıraya geçerler ve ortada. orta hakem yönetimin söylediğı sözleri tekrarlayarak herkes ant içer. Sonra seyircilerden dua isterler.

Ant İçme

Hakem:

Euzubillahimineşşaytan nırracim Bismillahirrahmanirrahim

Ya Allah! Senin merhametinle oyuna girecek olan kahraman ve pehlivan yiğitlerinin andını kabul et!

Oyuncuların hepsi:

Dedelerimizin, bize miras olarak bıraktığı kökbörü oyununa başlarken halkın huzurunda bu kutsal oyunun kurallarını bozmadan temiz ve dürüst oynamaya ant içerim!

Seyirciler:

Omin Allahu akbaru!

Kaptanlar, kendi taykazanlarını (kale) seçtikten sonra, oğlak, seyircilere yakın yerde belirlenmiş yuvarlak içine bırakılır. Oyuncular oğlak bırakılan yerde karşısında sıraya geçerler.

Oyun, orta hakemin düdük çalması ile başlar. At üzerinde iken, oyuncuların oğlağı eğilip alması gerekir. İki takımdan birer kişi ortaya çıkar ve yuvarlak çizelge içinde bulunan oğlağı eğilip kaldırmaya çalışırlar. Bu ikisinden biri oğlağı kaldırıp çizgiden dışarı çıkarıncaya kadar diğerleri çizelge dışında beklemek zorundadır.

Oyun bir kaleye oğlak düşmeyince veya kurallar bozulmadığı müddetçe devam eder.

Puanın verme

Puanın sayılabilmesi için oğlağın net bir şekilde taykazanın içine bırakılması gerekir.

*Oğlak kaleye düşürülemezse yani kenara bırakılırsa puan verilmez.

* Oyuncu kaleye atıyla girip oğlağı bırakırsa puan verilmez.

*Puan verildikten sonra hakemin işaretiyle oyun tekrar başlatılır.

*Oyun sırasında atlar saha sınırını geçtiği zaman oyun durdurulur.

*Eğer at sahanın ortasından dışarıya çıkmışsa, oğlak ortada bulunan çizgi içine bırakılır ve oradan devam edilir.

*Her oyun 20 dakikadır ve üç devredir. Her devrenin arasında 10 dakika dinlenilir.

*Oyun bittiği zaman, takımlar aynı puana sahip iseler, hakem 10 dakikalık ek süre verir. Eğer yine de galip olmazsa, o zaman, iki karşı taraftan dört-dört olmak üzere sekiz kişi ortaya çıkar ve nöbetle biri diğerinin kalesine 30 m. mesafeden atını koşturarak gelip oğlağı fırlatıp bırakmaya çalışır. Oğlağı bırakacak kişiye karşı savunma yapılır ve rakibi engel olunmaya çalışılır.

*Saldıracak olan 30 m. Mesafede, savunan ise, kale yanındadır. Hakem düdük çalınca harekete geçilir.

*Eğer saldıranla savunan yan yana gelmişlerse, saldıran, atının hızını yavaşlatmaz. Saldıran gelip oğlağı bırakmak mecburiyetindedir.

VI. Dikkat edilmesi gereken hususlar

*Her oyuncu, sadece birer kere saldırabilir.

*Herkes birer at verilir ve saldırma sırasında atlarını değiştiremezler.

*Oyuncular, orta hakemin izniyle değiştirilebilir ve sahaya oyuncular dışında kimse giremez.

*Oyunu canlı göstermek için atlarla rakibinin atını ittirebilir ama atıyla rakip oyuncunun atına vuramaz.

*Omuzla rakip itilebilir ama eli ile dokunulamaz.

*Bir oyuncu oğlağı kaldırırken, diğeri ona atıyla vurduramaz.

Yasaklar

*Ant içmeyen oyuncu oyuna giremez. Ant içerken samimi davranmayan kaptana uyarı verilir.

*Rakibin eline ayağına vurmak ve kamçıyla dövüşmek yasaktır. Bu kurallara uymayan oyuncu iki dakika ceza alır ve sahadan çıkartılır.

*Aşırı kaba oynayan oyuncular tamamen oyundan uzaklaştırılır.

*Ceza alanın ceza vakti bitene kadar, diğeri üç oyuncu dört kişiye karşı oynamak zorundadır.

*Cezanın süresi, ceza alan oyuncu ceza yerine geldikten sonra başlatılır. Ceza alanın atı da cezalanır.

*Rakibi durdurmak için onun elinden ve atından çekmek yasaktır. Rakibini attan düşüren de iki dakika ceza alır.

*Eğer böyle durum kaleye yakın yerde gerçekleşirse, o zaman kuralı bozan takıma ceza verilir ve karşı taraf 30 m. mesafeden atı koşturarak gelir ve oğlağı fırlatarak bırakmaya çalışır.

*Oğlağı, üzengi, kayış ve yulara bağlayarak oynayan oyuncuya, iki kere sarı kart verildikten sonra, üçüncüsünde 2 dakika ceza verilir.

*Oğlak oynarken vakit geçirmek ve karşı tarafın temposunu bozmak için, oğlağı özellikle saha dışına bırakan oyuncu, iki kere uyarılır üçüncüsünde 2 dakika ceza alır.

*Orta hakemle tartışan ve onula kavga eden oyuncu iki kere uyarılır. Üçüncüsün de kırmızı kart gösterilerek oyundan uzaklaştırılır. Bu durumda takım oyunun sonuna kadar üç kişi oynamak zorunda kalır.

*Oyun sırasında küfür edene sarı kart ,kavga çıkarıp aşırı kural bozana kırmızı kart verilerek oyundan uzaklaştırılır.

*Oğlağı kaldırırken ona atla saldırana, ilk iki defa sarı kart, üçüncüsünde kırmızı kart gösterilir.

*Oyun sırasında rakibinin bedenine zarar getiren oyuncuya kırmızı kart gösterilir.

*İki oğlakçı, oğlağı kaldırmaya çalışırken, çizelge içine giren diğer oyuncu da iki kere uyarılır, üçüncüsünde kırmızı kart gösterilir.

*Orta hakemin kararına karşı çıkarak vakit geçiren oyuncuya sarı kart, üçüncüsünde kırmızı kart gösterilir.

*Orta hakemin kararına baş eğmeyip oyunu durduran takım yenilmiş sayılır.

*Kural bozmalarda, oğlak, ceza alan taraftaki çizelgeye bırakılır ve orada sadece iki oyuncun meydana çıkarak çekişir.

Kökbörü Marşı

Söz : Ş. Duyşeevdiki

Altay Too'don Ala Too'don adırdan
Ak kalpakçan Kırgız ünü canırgan
Şuuldagan buruttardın urpagı
Şumkar bolup köktön cerge sayılğan

*Colborstor tartkan kökbörü
Cogotpoy kelgen er Kırgız
Coo kelse Ata Mekenge
Colotpoy kelgen er Kırgız
Kıraandar tartkan Kök börü
Kırgızday tiygen er Kırgız
Kıykırıp atka mingende
Kılımdı bilgen er Kırgız*

Atan Kırgız tenirdegi köktöğü
Arbak bolup tiktep turat közdörü
Ezelten emdigige kaluuçu
Erenderdin er oyunu Kök börü

Bağlantı

Men Manas'tın tukumdagı turasın
Kalka kalğan babalardın murasın

Kırız barda kökbörünün kök tusun
Kılımdardın kılımdarga ulantsın

Bağlantı

KAYNAKLAR:

Kırız Ordo Gazetesi, *Kökbörü Özel Sayısı*, No: 5, 24 Ağustos 1999.

Toktobaev SATI, *Öspürümdör Oyundarı*, Bişkek, 1991, s., 78-79.

Kırız-Türk Manas Üniversitesi, *Atatürk-120*, Bişkek, 2002, s. 19-30.

M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, *Çevgan ve Gökbörü*, *Türk Kültürü*, Temmuz 1967, s. 663-667.

Millî Tetebbular Mecmuası, S. 2, s. 443.

Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C. 12, s. 385)

